

MARX-SIZ BİR MARX: DERRIDA'NIN YAPISÖKÜMÜNÜN MARX ÜZERİNDEN BİR İZLENESİ

Deniz KUNDAKÇI*

*İnsan hayaletle, bu nedenle de,
birden çok hayaletle hesaplaşmadan miras alamaz.*

Derrida

Özet

Bu çalışma, Derrida'nın yapı çözümsel eleştirisinin, onun kullandığı izlekler ve kavramsal kaynaklar üzerinden Marx'a bakışının değerlendirilmesine yönelik kısa bir teşebbüstür. Çalışmada evvela Derrida'nın Marx'ı ele alış tarzı, onun kuramı ve özellikle de politik olmak üzere mirası karşısındaki yaklaşımı incelendikten sonra, Derrida külliyatında sıklıkla kullanılan "yas, dağılma, karar verilemezlik ,erteleme ve iz gibi kuramsal izleklerin de yardımıyla, Marx'ın toplum kuramının nasıl çözümlendiği ya da çözümlenebileceği gösterilmeye çalışılacaktır. İzence boyunca, yer yer yorumsamacı bir anlayışla bir yandan Derrida'nın çözümlenmeleri analiz edilmeye çalışılırken; diğer bir yandan da yapı söküme uğratılmış bir Marx'tan geriye nelerin kaldığı sorusuna cevaplar aranacaktır.

Anahtar kelimeler: Marx, Derrida, Hayaletler, Miras, Yeni Enternasyonal.

* Uzm.; Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü; dkundakci@kastamonu.edu.tr

Abstract

This study briefly attempts to assess Derrida's critic of Marx by dint of conceptual resources which emerge in Derrida's deconstructive methodology. The study primarily deals with Derrida's approach to political inheritance of Marx with a view to highlight Derrida's theoretical treatment of Marx and his thought, and then tries to figure out how Marx's social theory is analysed within the conceptual resources of Derrida's oeuvre, including but by no means limited to such themes as mourning, dissemination, undecidableness, defer and trace. In the course of my study, Derrida's fundamental insights and analyses will be examined on an interpretative understanding on the one hand, it will also be investigated what has remained from Marx ('s thought) as having been subjected to deconstruction, on the other.

Keywords: Marx, Derrida, the Specters, Legacy, New International.

1. Giriş: Siperlik Etkisi (Visor Effect) ya da Derrida'nın Marx ile Karşılaşması

Derrida'nın Marx ile olan diyalogunu, onun teorisinin siyasal alana açılan bir penceresi olarak okumak, pek de yanlış olmayacaktır. Aslına bakılırsa, Derrida Marx'a karşı, çoğunlukla mesafeli olsa bile, hiçbir zaman düşmanca yaklaşmaz. Bir Marksist olmadığını belirttiği anda bile, bir yandan "ne Marx'a ne de Marksistlere asla savaş açmadığını", "Marksizmin mirasını üstlenmek gerektiğini" ve hatta daha da ileriye giderek bunun bir "ödev olduğunu" belirtecek kadar samimidir. (Derrida, 2004, s. 30; Derrida, 2001, s. 91, 137, 139)¹ Resmi komünizmin yine resmi olarak lağvedildiği, ekonomik ve siyasal liberalizmin zafer şarkılarının Fukuyama'nın şefliğinde yüksek sesle dillendirildiği ve bu güçlü söylemin Derrida'nın deyişiyle, "Batı'nın tüm ideoloji süpermarketlerinde" (Derrida, 2001, s. 111) kolaylıkla alıcı bulduğu günlerde, o bir entelektüel cesareti göstererek Batı demokrasilerine karşı saldırır. 1990'ların başlarında akademik ve siyasal alanda vuku bulan "galip-mağlup" dikotomisini de yerinden edercesine, galip tarafın zannedildiğinin aksine hiç de büyük bir zafer kazanmadığını ve ortada zaten açık bir mağlubiyetin de bulunmadığını belirterek, Derrida bu kez de dünya siyasetini yapıbozuma uğratmış ve bu anlamda çok farklı bir perspektif sunmuştur.

Derrida'nın böylesine bir dönemde, yine onun deyişiyle "Marx'a yüzünü dönmesi" (Derrida, 2001, s. 60), Levinas'ın terminolojisini ha-

1 Metin boyunca Derrida'nın bu iki kitabının Türkçe çevirisi esas alınmakla birlikte, zaman zaman İngilizce metine dönülerek denetlemeler yapılmıştır.

tırlayacak olursak, bir "ilişki" değil olsa olsa sadece bir "karşılaşma"dır. Yüz, eğer ötekinin yazgısını üstlenmekse (Levinas, 2010, s. 242), Derrida Marx'ın yazgısını veya daha doğrusu, onun mirasını üstlenmeyi işte bu yüzden etik bir sorumluluk olarak da addetmiştir. Sözü edilen bu yüze bakışta, Derrida Marx'a sadece bakmaz, onun kendisine baktığını da fark eder. Bu anlamda, Marx'a sadece salt bir görme nesnesi olarak yaklaşmak yerine; ondan gelecek seslere de açık bir konumda bulunmaya özen gösterir. Marx, Derrida için "başka"sıdır ve başka, "ancak başkalığı mutlak bir biçimde indirgenemez, yani sonsuzca indirgenemez ise başka" (Derrida, 2006, 91) olabileceğinden, Derrida, birçoklarının yaptığının aksine, Marx'ı bir şeye indirgemeye değil, onunla yüz yüze karşılaşmaya ve onun meselelerine kulak kabartmaya meyillidir.

Bu niyetle olacak ki, Marx'ı ele aldığı bir metne [Marx'ın Hayaletleri'ne] Derrida, "siperlik etkisi" adını verdiği kavramla giriş yapar. Siper (ya da miğfer/ing: visor) ile burada kastedilen şey, gözümüzün önünü kapattığı için görmemizi engelleyen ve bu nedenle de salt görme edimiyle algılayamadığımız bir durumun tarifi için kullanılır. "Bakışımızın hiçbir zaman keşşemeyeceği bir bakışın bize baktığını hissettiğimizde" der Derrida, "yasayı bize miras bırakan siperlik etkisi ile karşı karşıya kalırız" (Derrida, 2001, s. 24-25). Yani, izlek haline getiremediğimiz ancak orada olduğundan da kuşku duymadığımız şeyin, bize seslenmesine izin vermektir, siperlik etkisi. Derrida, Marx'ın ona olağanca haykırışıyla seslenmesine izin verir ve bu yüzden tüm metin boyunca Marx'ın kendi sözünü aktarır bize. Yüzlerce sayfayı sıralayıp, metni tamamladığın da bile, "sözü ona bırakarak ya da yeniden sözü ona vererek öğrenmeli yaşamayı" diyecek kadar Marx'a adil yaklaşma niyetindedir. Marksizm, Levinas'ın deyişiyle, insanlığı nasıl, ona ödevim gereği vermem gerekeni istemeye çağıran (Levinas, 2010, s. 258) bir ideoloji olarak görülüyorsa; Derrida da bu anlamda Marksizm'in daha doğrusu Marx'ın çağrısına kulak vermeyi kendisine zorlu bir ödev edinir.

Ancak bu niyetlerle yola koyulan Derrida'yı, ona bakan bu hayale-timsi şey, Marx, konusunda birçok güçlük de beklemektedir. Çünkü "birden çok hayalet vardır hep" ve bir başkasının çıkıp "hayalet kılığına bürünebilmesi" ya da diğer bir hayaletin bu hayaletmiş gibi belirmesi her zaman olasıdır (Derrida, 2001, s. 26). Bu manada, çağrısına kulak verilecek Marx'ın gerçek ya da sahte birçok hayaleti vardır ve Derrida, Marx'ın bütün bu hayaletlerini teker teker tasnif ederek işe koyulur.

2. Hayaletlik Etkisi ve Etrafta Dolaşan Bütün Hayaletler

Anlaşıldığı üzere hayalet (specter) kavramı, diğer birçokları gibi Derrida'nın kullandığı kavramsal izleklerden birisi olarak çıkar karşımıza.

Bu kavramı daha iyi anlayabilmek için Marx'ın ve Derrida'nın hayaletlerini iki ayrı başlık altında toplamayı deneyebiliriz.

2.1. Marx'ın Hayaletleri

Hayaletler, geleneksel zaman kavrayışının dışında; geçmişe, geleceğe ya da şimdiiye ait değillerdir; onlar ölüme ve yaşama da bağlı olmak zorunluluğu taşımazlar (Balta, 2001, 370). Derrida'ya göre hayalet, bu anlamda, hep bir "geri gelen" olarak tanımlanır (Derrida, 2001, 30). Ancak Marx'ın hayalet kavramını ilk kez kullandığı *Komünist Manifesto*'da bundan daha farklı bir anlamı kastettiğini biliyoruz. Şöyle ki, *Manifesto*'nun "Avrupa'da bir hayalet kol geziyor-komünizm hayaleti" (Marx ve Engels, 1968, s. 41) diye başlayan ilk cümlesi, henüz burada mevcut olmayan; ancak gelecekteki bir şimdi de olması muhtemel bir şey ve onun yarattığı etkilere işaret eder. Avrupa'nın güçlerinin, gelecekteki bir şimdide gelebilecek bir hayalet karşısındaki korkularına ve onu def etme planlarına karşı koyabilmek ve üzerine yalan yanlış şeyler söylenen bu hayaletin aslında ne olup-ne olmadığını sunabilmek için *Manifesto* kaleme alınmış ve Marx, kendi deyişiiyle bu girişime, "Komünizm hayaleti çocuk masalı" etrafında dönen argümanları detaylıca ele almak için kalkışmıştır. Eğer bir hayalet, burada olmayan bir mevcudiyetin yokluğunda, onun doğrudan bir temsili olsaydı, henüz [19.yy. için] burada olmayan ve adına "komünizm" denen şeyin temsili de onun hayaleti olmalıydı. Öyleyse, Marx'ın yaşadığı dönem için bile olsa, bir özdeşlikten açıkça söz etmek mümkün olsaydı, komünizm hayaleti (yani temsil), komünizmin (mevcudiyetin) yerine kolaylıkla geçebilir ve *Manifesto*'da belirtildiği gibi, burjuvazi hep bir ağızdan "komünistler, kadında ortaklaşalığı getirecekler" ya da "aileyi ortadan kaldıracaklar" gibi yalan yanlış yaygaralar koparamayacaklardı (Marx ve Engels, 1968, s. 62). Anlaşılaacağı üzere, Derrida'nın Marx'ı ele alırken yaptığı çözümlemelerden ilki bu noktadan hareketle anlaşılabilir. Bir şeyin, kavramı ile olan özdeşliğinin mümkün olamayacağı, bu anlamıyla mevcudiyet metafiziğinin açık bir eleştirisi olarak okunabilir. Netice olarak, 1844'ün Londra'sında bile, "komünizm hayaleti", komünizmin basit bir temsili değildir. Bu konudaki tartışmaya, tekrar geri dönmek üzere burada bırakalım.

Marx'ın *Manifesto*'daki hayaletinin, gelecekte (future) gelecek (come) olan ya da düşlenen bir özelliğe sahipken (biz buna birinci hayalet dedik); *Louis Bonaparte*'ın *18 Brumaire*'i'nde geri gelen, daha doğrusu geri gelmesi için çağrıda bulunulan başka bir hayalete dönüştüğü görülür. Marx, *Bonaparte*'ın *18 Brumaire*'i adlı çalışmasına, Derrida'nın da altını çizdiği şu saptamayla başlar (Marx, 2003, 14):

İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan veri olan ve geçmişten kalan koşullar içinde yaparlar²

Öyleyse der Derrida, insanlar, "tarihlerini geçmişten aldıkları "miras" koşuluna bağlı olarak" yaparlar (Derrida, 2001, 167). O vakit tarih, burada mevcut olmayan bir ölünün mirası üzerine kuruludur, denilebilir. Marx çalışmasına şu satırlarla devam eder: "Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine [bir kâbus gibi] çöker" (Marx, 2003, 14).³ O zaman Marx'ın kendisi de hayaletlerden kaçılmaya-çağının farkındadır. Marx çok çarpıcı bir şekilde devam eder, alıntılalım (Marx, 2003, 15):

Ve onlar kendilerini ve şeyleri, bir başka biçime dönüştürmekle, tamamıyla yepyeni bir şey yaratmakla uğraşır görüldüklerinde bile, özellikle bu devrimci bunalım çağlarında, korku ile geçmişteki ruhları kafalarında canlandırırılar, tarihin yeni sahnesinde o saygıdeğer eğreti kılıkla ve başkasından alınma ağızla ortaya çıkmak üzere, onların adlarını, sloganlarını, kılıklarını alırlar...1789-1814 devrimi ardına, önce Roma Cumhuriyeti, sonra Roma İmparatorluğu giysisi içinde kurum sattı ve 1848 Devrimi, kimi 1789'un kimi de 1793'ün ve 1795'in devrimci geleneğinin taklidini yapmaktan öte bir şey yapamadı... Girtlağına kadar servet üretmeye ve barışçıl rekabet savaşımına gömülen burjuva toplumu, Roma çağının hayaletlerinin kendi beşiği başında beklemiş olduklarını unutmuştu.⁴

Marx'ın söylediği ve Derrida'nın da altını çizdiği şey, geçmişin hayaletlerinin önce anıldığı hemen ardından da şimdiye geri çağrıldığıdır. İnsanlar, toplumun değişmesine gerek duyulduğu zamanlarda, yani Marx'ın deyişiyle, "devrimci bunalım çağlarında", geçmişin hayalet ve ruhlarına sığınır, kimi zaman kılıklarına bürünerek onları taklit eder ve bu zor zamanlardan kurtulmaya çalışırlar. Derrida'nın söylediği gibi, "eskiden, ödünç alınır" ve "geçmişin ruhlarının mirası" üzerine yenden bir tarih oluşturulur (Derrida, 2001, 170-171). Marx'ın *Grundrisse*'de, Antikçağ'ın çocuksu dünyasının bir bakıma daha yüce gözükep, eskinin,

2 Alıntının İngilizcesi ise: "Men make their own history, but they do not make it just as they please; they do not make it under circumstances chosen by themselves, but under circumstances directly encountered, given, and transmitted from the past." [Marx, Karl. (1972). *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Progress Publishers, Moscow, p. 10.]

3 Dikkat edilirse alıntının İngilizcesinde yer alan "like a nightmare" (bir kâbus gibi) Türkçe çeviride bulunmadığından eklendi: [The tradition of all the dead generations weighs like a nightmare on the brain of the living. Marx. *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, p. 10]

4 Bu pasajı parçalar halinde Derrida da alıntılar. Bknz. *Marx'ın Hayaletleri*, s.171-175.

sınırlı da olsa bir tatmin sağlamasına rağmen; modern olanın tatminsiz bıraktığını belirtmesi de bu anlamda geçmişin hayaletlerine duyulan özlemin bir ifadesinden başka ne olabilir ki? (Marx, 1993, 488)

Ancak Derrida, bunalım çağlarında hatırlanan ve hemen ardından da kendilerine çağrıda bulunulan geçmiş günlerin hayaletlerinin, Marx'ın teorisinde tekrar def edilmeye çalışıldığını ve Marx'ın "tarihin sürüp gidebilmesi için hayaletleri ve taklidi unutmak gerektiğine" inandığını belirtir (Derrida, 2001, 172). Buna dayanak olarak da Derrida, yine Marx'ın pasajlarından alıntılar yapar. Söz gelimi, Derrida'ya göre Marx, "19.yy.'ın toplumsal devrimi, şiişirsel anlatımını geçmişten değil, ancak gelecekte alabilir [ve bu devrim], geçmişin bütün hurafelerinden kendisini sıyırmadan, kendi işine başlayamaz"⁵ derken; geçmişin karabasan gibi çöken bütün hurafelerinden kurtulmayı şiişir edindiğine inanır. Ancak, Marx'ın bu ve benzer pasajlarda yaptığı şey, Derrida'nın belirttiği gibi, geçmişin hayaletlerini önce çağırıp sonra da onları öldürmeye teşebbüs etmekten çok, hayaletleri önce çağırıp, sonra onları yeniden, fakat farklı bir şekilde üretme teşebbüsüne girişmektir.

Aslında bu tartışmayı yine Derrida'nın farklı bir kavramını hatırlayarak zenginleştirebiliriz. Bilindiği gibi Derrida, Sankritçe'den aldığı bir sözcükle yeni bir sözcük üretir ve anlamı "diğer" (other) olan "itara" kelimesini "iteration"a dönüştürür. İngilizcede yinelemek (repeat/restate) anlamına gelen "reiterate" kelimesini kullanmaz, çünkü bu kelimeyle kastedilen şey, benzerin yeni bir tekrarıdır. Ancak iteration sözcüğü farklı bir şekilde yapılan bir tekrara (itara-other) gönderme yapar, yeni bazı şeyler üretme potansiyeline sahiptir (Dooley ve Kavanagh, 2007, s. 38). Çünkü bütün mevcudiyetler yokluğun izleri tarafından işaretlenmiştir, bu anlamda şiişirdide mevcut bulunmayan, devrimci bunalım çağlarında kendisine başvuru olan eskinin hayaletleri, yeniden ama farklı bir şekilde tarih sahnesine çıkarlar. Bu anlamıyla Marx'ın 19.yy. devriminin gerçekleşme sürecinde geçmişin devrimci ruhu ve hayaletlerinden esinlenmesine karşılık, söz konusu yüzyılın toplumsal yaşamının, eski yüzyılların üretim biçim ve teknikleriyle devam edemeyeceği; yeni ve farklı bir aşamaya geçilmesi gerektiği analizini yaptığı düşünölmelidir. Marx, ölüme değil; ama farklı ve başka bir tekrara gönderme yapar.

Marx'ın metinlerinin bu ve benzer zengin ve çok çeşitli anlam ve tartışmalara açık olmasının, pasajların satır aralarında verilen mesajların zamanla farklı şekillerde yeniden üretilmesinin esas müsebbibi olarak Derrida, yine Marx'ın kendisini işaret eder. Derrida'ya göre çok az düşünür, kendi savlarının ileride dönüşüme uğraması çağrısında bulunmuştur (Derrida, 2001, s. 33). Bu durum, Derrida'nın bir başka kavramı dağılma (ya da saçılma/ing: dissemination) üzerinden farklı bir açıdan çözümlen-

5 Marx'tan alıntılan Derrida. [*Marx'ın Hayaletleri*, s. 177.]

nebilir. Bilindiği gibi, Derrida geleneksel metinlerin tek ve birleşmiş bir yorum taşıdığı iddiası üzerine temellenen ve okuyucunun sadece tek ve belirleyici bir okuma ile metnin kaderini kontrol edebildiği bir anlayışı reddeder. Bu anlamda her okuma eksik ve daima kısmi, tamamlanmamış bir okumadır (Dooley ve Kavanagh, 2007, s. 28). Bu yüzden Marx'ın metinlerini okurken her okumada çok çeşitli yorumların ortaya çıkma olasılığı her daim söz konusu olabilir. Şüphesiz Marx'ın eserlerini kaleme alırken belirli bir niyeti ve bu niyete uygun ilgili teknik ve analizler kullandığı gerçeğinin aksini kimse iddia edemez. Marx'ın muhakkak bir arayışı vardı ve geleneksel (mainstream) bir okumayla bu arayışa tanık olmak mümkündür. Ancak, Marx'ın ölümünden yaklaşık yüz otuz yıl sonra bile, bu metinler üzerine tek ve birleşmiş bir yorumun ortaya çıkamamış olması, belki Marx'ın bile öngör(e)meyeceği derecede, söz konusu metinlerin belirli bir niyete indirgenemeyecek kadar zengin ve çoğul bir okuma üretmesinden kaynaklanmaktadır. Söz gelimi, Derrida'nın da değindiği, *Manifesto*'nun 1872 ve 1888 tarihli baskılarının önsözünde Marx ve Engels, "...*Manifesto*, artık üzerinde değişiklik yapmaya hiç hakkımız olmayan tarihsel bir belge haline gelmiştir" (Marx ve Engels, 1968, s. 21, 30)⁶ diye kayıt düşerlerken; metnin yazarları olarak kendilerinin bile artık müdahale etme yetkilerinin kalmadıklarından dem vurmamışlar mıydı? Yazılışının üzerinden henüz kırk yıl bile geçmeden, daha yazarları henüz hayattayken bile, *Manifesto*'yu yeniden kaleme almaya ya da değiştirmeye yetkileri yoktu, çünkü metin artık onlara ait değildi. Metin, bir anlamıyla onlarla olan özdeşliğini kaybetmişti ve üzerinde çoğul okumalar üretilebilecek ve kaderi asla kontrol edilemeyecek bir noktaya doğru sürüklenmişti. Bu zengin ve çoğul okumaya biraz da onlar müsaade etmişlerdi, [belki de] etmek zorunda kalmışlardı. Zaten "yazının [ya da metnin] özgüllüğü biraz da babanın [Marx'ın] yokluğuyla (absence) ilişkili" değil miydi? (Derrida, 1999, s. 66) Toparlamak gerekirse, Marx tartışmalarındaki özellikle 20.yy.'in ikinci yarısından bu yana devam eden çeşitliliğin esas nedeni Derrida'nın kavramsal izlekleriyle kısmen daha anlamlı hale gelmektedir.

2.2. Yas (Mourning) ve Derrida Döneminin Hayaletleri:

Marx'ın eserlerini yayınladığı 19.yy. Avrupa'sında komünizm olsa olsa gelecekteki bir şimdide gelmesi muhtemel bir hayaletten fazlası değilken; 20.yy. için ete kemiğe bürünmüş bir gerçeklik halini almıştı. Ta ki; Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu çözümlü de, komünizm reel bir durum olmaktan çıkıncaya dek. Derrida'ya göre 1990'lar sonrasında komünizm, bazıları açısından

6 İngilizcesi: "But, then, the Manifesto has become a historical document which we have no longer any right to alter." [McLellan, David. (Ed.) *Karl Marx, Selected Writings*, Oxford University Press, Oxford, p. 604.]

bugün “hayaletten başka bir şey değil, yanılısama, fantazma ya da hortlak” yalnızca (Derrida, 2001, 69). Ancak ölüm sonrası bütün bu yas (mourning) durumuna rağmen; kimilerini hala içten içe saran bir endişe de yok değil; gelecekte tekrar geri gelebilmesi ihtimali bazılarını her şeye rağmen rahatsız ediyor. Fakat bütün bu korku ve endişeler karşısında bile, yani komünizmin ölümünü ilan edip, onu gömdükten sonra bile; Marksist göndermeyi en derinliklerine varıncaya dek siyaset sahnesinden arındırmaya çalışıyorlar. Aslında bu etkisizleştirme işlemi Derrida’ya göre, Marx’ı, onun hayaletlerinden ayırmak için yapılıyor. Şüphesiz Derrida, Marx ve onun hayaletlerini bir ve özdeş saymıyor; yahut bu ayırma işlemi yapanlar Derridacı bir şekilde yapı bozumuna teşebbüs etmiyorlar; ancak onlar “hala bir şey söyleyen bir hayalet tarafından rahatsız edilmeden Marx’la” uğraşmak istiyorlar (Derrida, 2001, s. 59). İşte böyle bir anda, Derrida Marx’a yüzünü dönüyor ve onun mirasına (tabi ki, bu mirasın ne olduğu da oldukça tartışmalı) sahip çıkıyor. Marx’ı ve Marksizmi öldürüp, onu mezara gömenler, bu arada unutmayalım ki Marx da *Manifesto*’da burjuvazinin mezar kazıcılarından (grave-diggers) biriydi⁷, Marx’ın yerine demokratik vaadi yerleştiriyorlar. Komünizm ve liberal demokrasi ülküleri arasındaki karşıtlık ve ayırım, Francis Fukuyama’nın rehberliğinde ve demokrasinin zaferiyle çözüme ulaşıyor. Komünizme atfedilen ne kadar çok kötü özellik var ise, Batı’nın liberal demokrasileri de bu kötülükler karşısında aksine olağanca güler yüzü ve aydınlık gelecek vaadiyle karşımıza çıkıyor. Birinci (liberal demokrasi) merkez konuma oturtulup, ikinci (komünizm) birinciye indirgeniyor. Birincinin ikinci tarafından belirlenmesi, Derrida’nın Platon eleştirisinde de belirttiği gibi (Derrida, 1999, s. 82), kendini de belirlemek anlamına geldiğinden; liberal demokrasi (birinci), komünizmi (öteki ya da ikinci) belirlerken; aslında kendisini de belirlemekte ve amansız bir indirgemeye mahkûm etmektedir.

Ancak Derrida çelişkileri, karşıtlıkları aşmayı değil; onları ortaya çıkarmayı öneriyor. Mücadeleyi kazanarak, çelişkiye son verdiği iddiasında bulunan liberal demokrasinin zafer ve vaat dolu zamanlarında, Derrida’nun deyişiyle, “şiddet, eşitsizlik, dışlanma, açlık, dolayısıyla ekonomik baskı, tarihin hiçbir döneminde bu kadar çok insanı avucuna almamıştı” ya da “dünya yüzünde şimdiye kadar hiç bu kadar çok erkeğin, kadının ve de çocuğun köleleştirildiği, aç bırakıldığı ya da kırıp geçirildiği başka bir dönem daha olmamıştı” (Derrida, 2001, s. 135).⁸ Öyleyse, ortada ne bir zaferden ne de bir mağlubiyetten söz etmek mümkün. Bu anlamda Derrida, komünizm

7 Bu ibare *Manifesto*’da şöyle geçiyor: “Burjuvazinin ürettiği, her şeyden önce, [onun] kendi mezar kazıcılarıdır.” Marx, Karl ve Engels, Friedrich. *Komünist Manifesto*, s. 56 [İngilizcesi için: “What the bourgeoisie, therefore, produces, above all, is its own grave-diggers.” Mclellan, David. (Ed.)(2000). *Karl Marx, Selecting Writings*, p.255.]

8 Cümlelerin vurgu ve düzenlenmesi bana ait.

ve liberal demokrasi arasında bir karar verilemezliğin (undecidableness) mevcut olduğundan açıkça dem vurmaktadır (Derrida, 2001, s. 107) :

...Komünist vaadin gerçekliği gibi demokratik vaadin gerçekliği de, yüreğinde kesinlikle **belirlenmemiş** (undetermined) o mesihçe beklentiyi, öncelenemeyen bir başkalığın, bir tikelliğin ve bir olayın geleceğine ilişkin ötedünya bilgisel ilişkiyi hep koruyacaktır, hep korumalıdır.

Öyleyse gelecek şimdiki zamandaki bir demokrasi ve komünizm ülküleri arasındaki karar verilemezlik ve onların şu anda, şimdi henüz erişilemez oluşları, sonsuz bir sonraya bırakma sürecine götürmektedir bizleri. Onlar gelecekte (future) gelecek (come) birer vaad olarak kalmaktadırlar. Önceden belirlenemez ve haklarında bir karar verilemez olmaları, Derrida'ya göre, bir yönüyle umudu hep diri tutar ve bu anlamda da mesihçe bir beklenti olarak daima kalırlar.

3. Yeni Enternasyonal

Derrida uluslar arası kamuoyunda cereyan eden bütün bu olumsuz ve insanlık adına iç karartıcı durum karşısında, "yeni bir uluslar arası hukuk arayan" ancak bununla da yetinmeyip, "yakınlık bağı, bir acı ve umut bağı" olabilecek *Yeni Enternasyonal* adını verdiği bir tür karşı-fesat birliğini önerir. Ancak bu enternasyonal, eskisinden farklı olarak, "zamansız ve konumsuz, adsız ve unvansız, gizli değilse de pek az kamusal, sözleşmesiz, eşgüdümsel, partisiz, vatansız, ulusal topluluksuz, yurttaşlığa, belirli bir sınıf üyeliğine yer vermeyen bir bağı" ifade eder (Derrida, 2001, s. 135).

Bu bağ, bir parti ya da işçi sınıfının uluslar arası örgütü olarak, onun adına çalışma yürütmez. Karşı-fesat birliğinin amacı eleştiri ve özellikle de köklü bir eleştiriyi olanaklı kılmaktır. *Yeni Enternasyonal*, bu şekilde Marksizm'in dogma olarak nitelendirdiği tüm kurum ve kuramsal biçimlerini de haliyle dışlar gözükmektedir (Derrida, 2001, s.142). Birlik, gelecek yüzyılın "yeni Aydınlanma Çağı adına", "yapı çözücü davranmaya ara vermeyenler" tarafından üstlenilecek bir sorumluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. O vakit, vatansız, partisiz, sınıfsız ve unvansız fakat yeni tür köleliğe karşı mücadele veren bu karşı-fesat birliğinin özneleri, yapı çözücülerdir.

Pekiyi, Derrida, Marx'ın kendisinin ve kendine Marksçı diyenlerin birçoğunun vazgeçemeyeceği, Marx denince akla gelen "sınıf" ve "parti" gibi kurucu öğelerin bile ayıklandığı bir Marx'tan ya da Marksizm ruhundan ne anlıyor. Marx'a ilişkin sayısız kuramsal öge ve toplumsal izlekten vazgeçildikten sonra ondan geriye ne kalıyor, Derrida nelerden vazgeçemiyor. Tekrar alıntılayalım (Derrida, 2001, 140) :

Vazgeçmeye hiçbir zaman hazır olmayacağım bir Marksizm ruhu varsa, bu ruh yalnızca eleştirel düşünce ya da sorgulama yordamı olmakla kalmaktadır.

O halde, Derrida sayısız ruhu olduğunu söyleyerek önce Marx'ın ruhlarını bir ayırma tabi tutuyor. Sonra bu ruhlardan sadece birini seçiyor ve nihayet seçtiği ruhu, eleştirel düşünce ve sorgulama olarak tanıtıyor. Öyleyse, Marx ve Marksizm eleştirel bir metoda indirgenerek Derrida tarafından bir belirlemeye tabi tutulmuş olmuyor mu? Yani indirgenen ve belirlenen bir şey halini aldığı için metafiziğin, siyasal ve kuramsal farklı bir boyutu olarak adlandırılan (Derrida, 2001, s. 142) Marksizm, bu defa da bambaşka bir şeye indirgenmiş olmuyor mu? *Yeni Enternasyonal* bu kez vatansız ve sınıfsız bir söylem geliştirdiği için daha evrensel ama; en azından metodolojik açıdan sadece eleştiri ile sınırlandırıldığı için daha dar bir perspektif sunmuyor mu? Yeni bir tür fakat bu kez daha yavan bir metafizik şiddet ortaya konulmuyor mu?

Soru ve itirazları çoğaltabiliriz, ancak yeri gelmişken bir konuya daha değinmek gerekiyor bu noktada. Hatırlanacağı üzere, Marx'ın kendisi de zaten "işçilerin vatanı olmadığını" (Marx ve Engels, 1968, s. 63) söyleyip [eski] enternasyonalin aslında bu temel üzerine inşa edileceğini zaten belirtmişti.⁹ O zaman, yeni olan eski olandan ne oranda farklılaşabiliyor? Tekrar hatırlayalım, farklılaştığı nokta şu: sınıf ve partinin olmayışı.

4. Marx'ın Oğulları ve Marx-sız bir Marx

Öldürülen babadan kalan öç, bir bakıma onun mirasıdır. Derrida, hayaletlerden bahsettiği ve onların Marx'taki etkisini kısmen literal bir boyutta izlemeye çalıştığı durumlarda Shakespeare'in, ki Marx'ın da eserlerinde sıklıkla yardımına koşan biridir, *Hamlet* oyununa başvurur. Bilindiği gibi eserde, Hamlet'in babası olan kral, kendi öz kardeşi Claudius tarafından zehirlenerek öldürülmüş ve Claudius daha sonra Hamlet'in annesi ile evlenerek Danimarka tahtına geçmiştir. Ancak tüm bu entrikalara rağmen, kraliyet sarayında, geceleri gün ışığına dek bir hayalet etraflarda dolaşarak herkesleri tedirgin eder ve ortalığı karıştırır. Sonunda bu hayalet, bir gece, Hamlet'e konuşur ve nihayet "Ben senin babanın ruhuyum" (I am your father's Spirit) diye seslenir (Shakespeare, 2004, s. 32). Ve sonra Hamlet'e buyurur ve çağrıda bulunur: "Yemin et".

Öldürülen babadan kalan öç, bir bakıma onun mirasıdır. Yaşadığımız yüz yılda, ne için babaya yemin etmek ya da ne koşulla onun mirasına sahip çıkmak gerekir? Marx'ın ya da Marksizm'in ruhu ne bakımdan hala önemlidir? Bu ve benzer sorulara Derrida büyük bir kararlılıkla cevap ve-

9 İngilizcesi: "The working men have no country." [McLellan, David. (Ed.)(2000). *Karl Marx, Selected Writings*, p. 260.]

rir. Günümüz yenedünya düzeni içinde, büyük bir insan kitlesinin yeni bir kölelik biçimine hapsedilmesi karşısında Marx'ın piyasayı eleştiren, sermayenin yönetildiği çeşitli kuralları analiz eden ve onun çağımız modern devlet ve aygıtlarının sınırlarının çizilmesinde sorunsalları ortaya koyan ruhuna, her daim gerek duyulmaktadır (Derrida, 2001, s. 148).

Ancak sadece bundan ibaret ya da Derrida'nın yapıbozumu sonrası bir Marx, aslında Marx-sız bir Marx, ya da Eagleton'un belirttiği gibi, "Marx olmayan bir Marx" anlamına gelmeyecek midir? (Derrida, 2004, s. 81) Nasıl oluyor da, Marx olmadan bir Marx olabiliyor? Bu durumda hala Marx'ın mirasçısı olmak mümkün mü? Yahut *Hamlet*'teki gibi, karşımıza çıkan her Marx hayaletine "yemin et!" diye seslenmemiz mi gerekecek? Derrida'nın bu soruya verdiği cevap oldukça önemli, kulak verelim (Derrida, 2001, s. 62, 63) :

*Marx'ın mirasçısı olmak için... Marx'ın onayını almamız gerekmez.
Marx'ın kendi kendisiyle aynı görüşte olduğunu var saymamız da gerekmez.*

Derrida'nın *Marx'ın Hayaletleri*'nin yazılışından sonra çeşitli Marksistler (ya da Marx'ın oğulları) hayalet izleği etrafında dönen tartışmayı oldukça yararlı bulmakla birlikte¹⁰ Derrida'nın Marx'ın siyaset felse-

10 Çeşitli Marksistlerin Derrida'nın metni üzerinde dönen tartışmalara ilişkin onun cevabî nitelikteki makalesi, *Marx ve Mahdumları* adıyla dilimize çevrilerek kitaplaştırılmıştır. Ancak "mahdum" kelimesini bu noktada biraz sorunlu buluyoruz. Aslına bakılırsa, biz mahdum kelimesinin yerine oğul kelimesini öneriyoruz. Arapça menşesine sahip bir sözcük olan "mahdum" kelimesinin (çoğulu mahâdim) iki anlamı mevcuttur. Bunlardan ilki, "oğul, evlat" [bir büyük zatın erkek çocuğu] anlamına gelirken; ikincisi de "hizmet edene nispetle efendi veya hanım", yani biri tarafından kendisine hizmet olunan efendi veya hanım anlamlarındadır. Görüldüğü gibi, "mahdum" kullanıldığı yere göre hem oğul hem de efendi anlamlarına gelebilir. Mahdumun kökenini incelediğimizde ise, "hidmet" kelimesinden geldiğini görüyoruz. Bu sözcük, iş, hizmet, vazife, görev ve birinin işini görme anlamlarına gelir. Günlük dilde yaygın bir şekilde kullanılan hademe (hizmetçi) ya da müstahdem kelimeleri de bu kelimedenden türemiştir. Yine aynı kökten gelen hâdim (hizmet eden) ise mahdum (hizmet olunan) kelimesinin tam zıt anlamlısıdır. Buradan hareketle, İngilizce orijinal başlığını "Marx & Sons" yani "Marx ve Oğulları" diye doğrudan çevirebileceğimiz metnin, dilimize çevrildiği şekliyle yani "Marx ve Mahdumları" olarak kalmasıyla "Marx ve oğulları" gibi bir anlam yanında, "Marx ve Efendileri" gibi bir başka anlam daha ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan ikinci anlamı ile düşünüldüğünde Marx'ın birden çok efendisi olduğu ve Derrida'nın da sözü edilen bu efendilere itafen bir metin kaleme aldığı gibi bir anlam karmaşasıyla karşı karşıya kalınmaktadır. Halbuki, metin Marx'ın mirasını sahiplenen ve bu nedenle de Derrida'nın *Marx'ın Hayaletleri* adını taşıyan kitabını eleştirenlere, Derrida'nın verdiği bir cevap niteliğini taşır ve Marx'ın mirasçılara sahip çıkan kişilere gönderme yapacak şekilde, onun oğulları için yazılmıştır. Bu nedenle Derrida'nın İngilizce'ye "Marx & Sons" diye çevrilen eserinin dilimize de "Marx ve Oğulları" diye çevrilmesinin daha doğru olduğunu düşünüyoruz. [Mahdum kelimesinin anlamları için bkz. Sami, Şemseddin. (Hicri-1317) *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, s. 566, 574, 1308; Devellioğlu, Ferit. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 368, 566.]

fesine ilişkin yaptığı yorumlara genellikle şüpheyle bakmışlardır. Tüm bu tartışmalar sonrasında Derrida, Marx ya da Marksizm düşmanı olmadığını yeniden tekrarlamakla birlikte; Marx'ın mirası konusunda bu kez daha saldırgan bir tavır sergilemiştir. Söz gelimi, "insan çelişkili buyruklar bırakan bir mirastan kendini nasıl sorumlu hissedebilir, nasıl sorumlu tutulabilir ki?" (Derrida, 2004, s. 18) diyerek, Marx'a olmasa da, Marksçılara yer yer yüklenmektedir. Derrida bu tarz tartışmalarda, Marx'ın tek bir ruhu olsaydı, o vakit kendilerine Marksist denenler arasında bir özdeşlik olması gerekmez miydi, sorusunu da sormadan edemez ve bu anlamda baba-oğul bağı sorgulamaya daima istekli gözükür (Derrida, 2004, s. 31).

5. Sonuç Yerine ya da Oğul Marx'tan Babasına

Hayalet Hamlet'e seslenir: "ben senin babanın ruhuyum" (I am your father's Spirit), "yemin et!" Ve sonunda Hamlet babasının öcünü alır.

Marx'ın kendisi de bir zamanlar bir oğuldu. On dokuz yaşında, Berlin Hukuk Fakültesi'nin henüz bir yıllık öğrencisi olarak, 10 Kasım 1837 tarihinde kendisine çeşitli çağrılarda bulunan babasına yaşadığı buhranlı değişimden, biraz da Hegel ile tanışması sonrası, hukukun yanında felsefeye duyduğu büyük ilgiden bahsediyordu. Marx'ın kendisinin yaşadığı *[devrimci] bunalım çağlarında*, geçmişin hayaletlerine sığındığı ve onların da zaten Marx'a musallat olduklarını, babasına yazdığı mektubun son cümlelerinden anlıyoruz (McLellan, 2000, s. 13):

... Neredeyse saat dört. Mum yanmaktan tükendi ve gözlerim feci şekilde; gerçek bir endişe üzerimi kaplıyor ve tekrar yanında oluncaya dek, kızdırdığım hayaletleri susturmaya muktedir olamayacağım.¹¹

Herkesin bir babası var ve herkes bu anlamda birer oğul. Derrida'nın söylediği gibi, "bütün insanlar belirli bir ölçüde Marx'ın ve Marksizmin mirasçıları" (Derrida, 2001, s. 142) yani onun oğulları ya da kızları. Ancak Derrida bizlere Marx'ın metinlerine sıradan bir salt görme nesnesi olarak bakmanın ötesinde, onlardan göremediğimiz, sıklıkla çeviriler nedeniyle ihmal ettiğimiz farklı anlamların da çıkarılabileceğini gösterdi. Metnin kendisine kulak verilmesi gerektiğini, bunun okuyucuyu zaman ve yaşama bağlı olma zorunluluğunun ötesine taşıyabileceğini belirtti. Logos (ya da baba) merkezli bir bakış açısının indirgemeci bir sorunsal yaratabileceğini, bir kez de Marx örneği üzerinden anlatmaya çalıştı. Bu anlamda, Derrida'nın Marx'a ve onun mirasına olan bakışı "yas (mourning), dağılma (dissemination), karar verilemezlik (undecidableness), erteleme (de-

11 Alıntının İngilizcesi: "...it is almost four o'clock. The candle is burnt right down and my eyes are sore; a real anxiety has come over me and I will not be able to quieten the ghosts I have roused until I am near you again."

fer) ve iz (trace) gibi kavramlarla zenginleştirdiğini söyleyebiliriz. Marx'ın bir takım kavramlarını yapıbozumuna uğratması, orada olmasına rağmen onda görülemeyeni ortaya çıkartması açısından, geleneksel Marksçı anlayışı derinden sarstığı söylenebilir.

Toparlamak gerekirse, Derrida'nın söylediği esas şey, bugün Marx ya da Marksizm'in ölmüş olmadığı yahut kimilerinin iddia ettiği gibi tarihin çöp kutusuna (böyle bir kutu var mı ki!) yuvarlanmasından bahsedilemeyeceğidir. Olsa olsa onun belirli bir ruhu ya da belirli [ve eksik] bir yorumu reel anlamda; gelecekteki bir şimdi de tekrar gelebileceği olasılığını da geride bırakarak, kendini sonsuzca ertelemiştir. Ancak her şeye rağmen, Derrida'nın Marx'ın mirasından belirli bir ruhu ya da yorumu alarak, yeni bir enternasyonal önerisinde bulunmuş olması, Marx'tan birçok şeyi ayıklayıp (ya da dışlayıp) sonra da onu, kendisine en az benzeyen bir şeye, ya da Marx olmayan bir şeye dönüştürmüş olması, mirası pratik politik kaygılarla dolu evlatları için oldukça tartışmalıdır. Bununla birlikte, *Yeni Enternasyonal* üzerinden, Marx'ın belirli bir yorumunun önerilerek, diğerlerinin dışlanması beraberinde yeni bir hiyerarşi tesis etme problemini de gündeme getirmekte, metafizik bir şiddeti yeniden üretme tehlikesi taşımaktadır. Bu anlamda Derrida, kaçındığı şeye kendisi de mahkûm olmuş gözükmektedir. Öte yandan, Derrida da, Marx'tan kalan bir servetin, herkes gibi, bir mirasçısıdır ve mirastan payına düşeni almanın yanı sıra, böyle bir servetin var olduğunu yeniden hatırlatması açısından Marx'a olan borcunu fazlasıyla ödemiştir.

KAYNAKÇA

- Balta, Evren. (2001). "Marx'ın Hayaletleri: Marksizmle Yapıbozumun Diyaloğu", *Praksis* (4), 360-383.
- Derrida, Jacques. (1999). "Platon'un Eczanesi", çev. Zeynep Direk, *ToplumBilim*, Jacques Derrida Özel Sayısı, 10, s. 65-83.
- Derrida, Jacques. (2001). *Marx'ın Hayaletleri, Borç Durumu, Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonal*, Çeviren: Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul. [İngilizcesi için: Derrida, Jacques. (1994). *Specters of Marx, the State of the Debt, the Work of Mourning and the New International*, Peggy Kamuf, (Trans.) Routledge, Newyork.]
- Derrida, Jacques. (2004). *Marx ve Mahdumları*, çev. Alp Tümertekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Derrida, Jacques. (2006). "Şiddet ve Metafizik", çev. Zeynep Direk, *Cogito, Yapı Kredi Yayınları*, sayı:47-48, s. 62-160.
- Dooley, Mark and Kavanagh, Liam. (2007). *The Philosophy of Derrida*, Mcgill Queens University Press.
- Levinas, Emmanuel. (2010). *Sonsuza Tanıklık*, Emmanuel Levinas'tan Seçme Yazılar, çev. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Metis Yayınları, İstanbul.

- Marx, Karl ve Engels, Friedrich. (1968). *Komünist Manifesto*, çev. Gaybi Köylü, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl. (1993). *Grundrisse, The Foundation of Critique of Political Economy (Rough Draft)*, Martin Nicolaus, (Trans. with a foreword). Penguin Books in association with New Left Review, London, England.
- Marx, Karl. (2003). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Eriş Yayınları, İstanbul. [İngilizcesi için: Marx, Karl. (1972). *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Progress Publishers, Moscow.]
- McClellan, David. (Ed.)(2000). *Karl Marx, Selected Writings*, Oxford University Press, Oxford.
- Shakespeare, W. (2004). *Hamlet*, çev. Orhan Burian, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bilim ve Kültür Eserleri, Tiyatro Klasikleri, İstanbul.